

ERKIN A'ZAM ASARLARIDA YUMORISTIK UNSURLARNING BADIY AKS ETISHI

Ko'charova Dildora Karim qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ishi yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Maqolada Erkin A'zam asarlarida yumorning qo'llanilishi haqida so'z yuritilgan bo'lib, "Otoyining tug'ilgan yili" qissasidan misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qissa, yumor, satira, xarakter, kinoya, personaj.

E.A'zam asarlaridan yumoristik tasvir va ifodalar ham keng o'rin olgan bo'lib, ular adib o'ziga xosligining muhim qirralaridan biridir. Adibning dastlabki hikoyalaridayoq uning hajvga mayli yorqin ko'ringan edi. Bu xususiyat qissalari va dramatik asarlarida yanada davom etdi va takomillashdi. Ma'lumki, hajviyot tushunchasi umumlashma xarakterda bo'lib, u kinoya, yumor, satirani o'z ichiga oladi. Bu uch xil talqin yagona asosga ega bo'lsa ham ularning mohiyati, tasvir yo'nalishi o'zaro farqlanadi. Chunonchi "kinoyada kulguli holat jiddiylik niqobi ostida, salbiy munosabat ustunligida beriladi, yumorda jiddiylik kulguli niqobda ifodalanadi, satirani fosh etuvchi kulgusi orqali esa salbiy illatlar qoralanadi"¹. Adib asarlarida hajviyotning uchala ko'rinishi ham mavjuddir. Lekin ular turli daraja va miqdorda. Jumladan, "Otoyining tug'ilgan yili", "Pakananing oshiq ko'ngli", "Suv yoqalab", "Chapdast" asarlarida kinoya, "Shoirning to'yi", "Jannat o'zi qaydadir" qissalarida satira ustuvordir. E.A'zam ijodida kinoya, samimiy kulguning kuchayishi 80-yillarda yuzaga kela boshlagan davr ijtimoiy-psixologik omil – kishilar ishongan ideal va real hayot munosabatidagi nomunosiblikni anglash bilan bog'liq. Darhaqiqat, "quyidagilar kinoyaviy talqinni taqozo etadi:

- 1) ijtimoiy-tarixiy shart-sharoitlarning o'ziga xosligi va uning yozuvchi dunyoqarashiga ta'siri;
- 2) ijtimoiy-falsafiy, badiiy-estetik qarashlarni tubdan o'zgartirish, yangilash ehtiyojining ijodkorlar taqdirida aks etishi;
- 3) ijodkor tabiatining kinoyaga moyillik darajasi"².

Bu xususiyatlar adibning har bir asaridagi kinoya, yumorning moddiy asosi sifatida namoyon bo'lar ekan, kitobxonda muayyan fikr uyg'otadi, tabassum yoxud achinish hissini paydo qiladi. Kinoya yozuvchi uslubining xos qirralaridan biri sifatida konkret asarning maqsadi, vazifasiga ko'ra turlicha namoyon bo'ladi. Ba'zida muallifning o'z tilida keltirilgan, so'z, ibora, hikmat va qochirimlarda

¹ Тошмухамедова Л. Бадий асарда кулгунинг эстетик вазифаси // Ўзбек тили ва адабиёти. 2004. №2. Б.18

² Шералиева М. 80-йиллар ўзбек насридаги киноя хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. 2002. №1. Б.41

(ko‘pinchi hikoya va miniaturalarda), ayrim o‘rinlarda personajlarning o‘zaro masala-munosabatlarida, ba‘zan qahramonlarning boshqa kishilarga, hodisanarsalarga bergan baholarida (“Aralashqo‘rg‘on”, “Javob”, “Pakana” asarlarida), hatto mumtoz shoirlarning intim kayfiyati, ruhiyatini aks ettiruvchi shoirlarning hazilomuz yoxud kesatiqli talqinida bunday holatlar yorqin ifodalanadi. Muhimi shundaki, yumoristik ma‘no ifodalarining yuzaga kelishida xalq tilidagi polisemik (ko‘p ma‘nolilik), istehzo ohanglari ham qo‘l keladi. Ular turli sheva va lahjalarga xos bo‘lsa-da adib mahoratining ko‘rinishi sifatida obrazli fikrlarga aylantirilib, adib maqsadini ta’sirli anglatishga xizmat qilishda vosita bo‘la oladi.

Adibning “Otoyining tug‘ilgan yili” qissasi kinoya va yumorga boyligi va hajviy yo‘nalishning ko‘lamdorligi bilan ajralib turadi³. Uning “Shartakilik qissasi” deyilishi ham shunga ishoradir. Asar qahramoni talaba Asqar Shodibekov tilidan hikoya qilinadi va g‘aroyib sarguzashtlari realistik xarakterga ega. U o‘zini “hamma meni otasini ham tanimaydigan shartaki, beandisha deydi, doimo ko‘nglimdagi gapning iddalosini aytib qo‘yaqolishga oshiqaman, suhbatdoshimning yuziga “ko‘zgu” tutaman – marhamat qilib asl basharasini ko‘rsin. Shu odatim tufayli necha bor kallam g‘urra bo‘ldi, necha-necha martalab pushaymon yedim”,-deb tanishtiradi. Bu so‘zlarni o‘qigan kitobxonda iliq tabassum, asarga qiziqish uyg‘onadi va qahramonning “ko‘zgu” tutish odati sujetni vujudga keltiradi. Sujet voqealari esa ba‘zan g‘ayritabiiy bo‘lib, kinoyaga asoslanadi. Masalan, qissaning ilk sahifasidagi quyidagi jumalarga diqqat qilaylik: “Mashrabning oti nega Mashrab? Ona qornida yig‘lagani uchunmi? Ajabo, u nimaga yig‘lagan ekan? Bandasi ona qornida yig‘lasa Mashrab bo‘ladimi?”. Bu xildagi odatdan tashqari savollar va ularga javoblar o‘quvchilarni befarq qoldirmaydi, aksincha o‘ylantiradi.

Asar qahramoni Asqar xarakteri qator voqealar talqini orqali goh kinoya, goh yengil kulgu orqali ochila boradi. Asqar shartakiligi, haqiqatgo‘yligi, to‘g‘ri so‘zligi tufayli ko‘ngil qo‘ygan qizi boshqaga tegib ketadi, o‘zi adabiyot tarixidan imtihondan yiqiladi, bir necha qizlarga ishq tushadi, domlalar bilan bahslashadi, lekin bora-bora to‘g‘ri yo‘lni topa boshlaydi. Muhimi shundaki, Asqarda yoshlik g‘ururi, o‘zbilarmonlik ustuvor bo‘lsa ham, muallif unga samimiy munosabatda bo‘ladi, butunlay qoralamaydi, o‘zligini bilishga da’vat etadi. Asqar yolg‘onga murosasiz talaba. U “darslikda bor gaplarni ko‘chirib o‘tirishga odatlanmaganman”,- deb dadillik qiladi.

Asqar adabiyot fani domlasi Ahmadxonovning chalamullaligi va injiqligini ochiq fosh qila olmasa ham, imtihondagi savollari orqali uning yuzini “ko‘zgu”da ko‘rsatadi: “Nodiraning nechta bolasi bor edi? Qizi bo‘lganmi, yo‘qmi?”, “Turdini necha marta sazoyi qildilar?”, “Uvaysiyning eri kim edi?”, “Uni kim sevgan?”(47-bet). Ko‘rinadiki, mohiyatan bema‘ni ushbu savollardagi ijodkorlar adabiyotga

³ Аъзам Э. Отойининг туғилган йили// Кечикаётган одам. Қиссалар.-Тошкент: Шарк, 2002. 6-69-бетлар

aloqador bo'lsa ham, ularning ijodi haqida gap yo'q, bu hol kinoya niqobi orqali domla bilimsizligini fosh etadi.

Asardagi eng xarakterli o'rinlardan biri Asqarning adabiyot tarixidan imtihon topshirish lavhasidir. "U (Ahmadxonov H.G.) sensirashga o'tib, menga atagan savolini berdi: "-Qani aytdi Otoy nechanchi yilda tug'ilgan?" Birdan shaytonim qo'zidiyu o'zimni zo'rg'a to'xtatib qoldim. Endi bundan naryog'iga o'tib bo'lmaydi – U yog'i xavfli" Otoy.... Nega u tug'ilgan yilini so'radi? Demak, tug'ilgan yili noma'lum. Bundan chiqdi jo'rta u shu savolni berib meni mayna qilmoqchi". Bu o'rinda Asqarning bir soddaligi ko'rinadi, ya'ni domla uni mayna qilish uchun emas, balki bilimsizligi tufayli boshqalarga ham shunday savollar beradi. Ikkinchidan Asqar Otoyining tug'ilgan yili hozirgacha aniqlanmaganini bilsa ham buni aytolmas edi. Agar aytsa, savol mantiqsiz bo'lib, domla bema'niligi bilinardi. Shu bois talaba "bilmayman" deb javob beradi. Bu hol obraz tasviriga tabiiylik bag'ishlaydi. Savolning asossizligini dadil ravishda aytolmaslik talabalikka xos psixologik holatdir.

Asar qahramonining qayta imtihon topshirish lavhasida piching, kesatish asosiy o'rin tutadi va bu hol Ahmadxonov bilan Asqar o'rtasidagi farqni yanada yorqin aks ettiradi. Domla "Sinov edimi, imtihon?" deb so'rar ekan, bu gapni eshitgan qahramon yig'lab yuborayozdi. So'ngra domla davom etdi:

-Ubaydullaev kimingiz bo'ladi?

-Katta xolaning kuyovi,- dedim mutlaqo jiddiy.

-Ha,-dedi u,- tuzukkina bilimingiz bor ekan, endi unaqa qaysarliklaringizni tashlang.

-Menga aytayapsizmi?,-dedim tag'in jinim qo'zib,- tashlasam ...aspirant bo'lamanmi?(58-bet)

Bu muloqatda yumoristik ifoda personajlar tilidan aytilgan. Birinchisi domlaga tegishli bo'lib, uni sinov yoki imtihon ekanligini unutib qo'yishidir.

Keyingilarda esa talabaning javob va savollari aks etgan. Jumladan, "katta xolaning kuyovi" iborasi faqat kesatish ma'nosida, "menga aytayapsizmi?", "aspirant bo'lamanmi?" gaplari esa piching ma'nosida qo'llanilib, hayrat savoli shaklida berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1 Аъзам Э. Кечикаётган одам. -Т.: "Шарк" нашриёти-матбаа акциядорлик жамияти, 2002.- Б. 446.
- 2 Расулов А. Эркин Аъзам ижодига назар // Шарк юлдизи, 2010, №5. 155-б.
- 3 Тошмухамедова Л. Бадий асарда кулгунинг эстетик вазифаси// Ўзбек тили ва адабиёти. 2004. №2. Б.18
- 4 Шералиева М. 80-йиллар ўзбек насридаги киноя хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти.2002. №1.Б.41.